

[illegible]

ни профвиле, комсомол, хө-
рөмжөннөр чөвүлөи болгаш
өскө-даа хөй-кичти органи-
зациялары-биле кады ап турар.
Моон сонгаар дыштанымга
кекээлерин, дайынның, күш-

Т. ХЕРТ
ЧУРУКТА: Т. Д. СА-
В. КАРА-САЛДЫҢ Ф

ИШЧЫ ЁЗУ-БИЛЕ

С. МАЙСТЕРМАННЫҢ ФОТОЗ. СЭТА-НЫҢ ФОТОХРОНИКАЗЫ.

РУКТУГ МАШИНАЛАР

лары бербес. А боттарының баянчыларының чанында алышту дагдылар чымп алуан боор. Демей-ле соквоз машиназы сөөктен болгай. Оске ажылчынарга чүге дуна катпайга турарыа? Советтүтү машиналарының хүн үдүрүдө чөп ажылгалыч чини албааны хомудангыч-ыр.

Хүндүс бажын чаныга турар машина келжө аяч алдып турар. «Урелген, бензини чок» деп чыда-аанналар, черле орта ажыл кылбас чолаачылар бар. Турар машинаны кара ч-зында кузууна ажы-турарын улушчу контрол-лүү хынаайын турар. Бу-нуң уауртукчулары хы-нылып келбестер-дир. Ми-наларынын курут чорут-соксалдыр болжа эки. О-вар-чаар машиналарды-а кыналарынга дузалар. У-ген машиналарының кезе-рин эмгелген, септетти-нылганы чуттула.

Д. ООРЖАН

Өвүр район.

УЗУНЧЕ

ларын илереткеннер. Коллектив кижигүлнери С. Лоо-вай, К. Куулар, А. Шожаа-ларың саналы-биле бир үнүгү ажилдаан апкааны-ийбейн фондузунче шылдыр-ден шиктиралдынер. Мындай-а итигилер арга-мыш ажил-

ДИИҢЧИНИ

ОЛЧАЗЫ

Сүт-Хөлдүн Өргөн-Ар-ийн, Ишжиниерин өзир-риде ая-мен, алу-д-дин ч-лак. Ыла айнаарыга э-дыкшылдыл чурттаа-ычлар анымаар-тываш-дег-биле ажил-аар.

Эрхэн-Арыг медпунктун эргэлэхчиг Чанг Самбалын Ойнон

С. ШОЙДУН.	га дужааган.
Тес-Хем район.	Б. ОНДАР

ТУРАН ХООРАЙНЫҢ 100 ЧЫЛЫНГА

НАЙЫРАЛДЫҢ ХООРАЙЫ

Биш-Хем районунун административтик төзү-Турандын тургустунан бээр чус чыл болган. Ол хоорай-биле дык хай тураскаалдык болган революшюу болушкуннар холбаалыг. Ол Тывада 1918 чылдың февралда Совет эрге-чагырга чаралаттыг ийе дугаар чурттакчылар чер болуп турар. Майна аңне баштай орус тараачынар биле тыла арааттар аңне арамдык Тыванын революшюу күштеринин Аңи-скинин, Калексинин, Минусинскинин болган Крас-ноярск крайнын большевиктери-биле харылзааы ботталып, быжыгып турган. Майна Тывага хамааты дайынныч чугула болушкуннары болуулаа. Тыва-нын Араттың революшюу башчыныг I Улут кура-лы Тыванын революшюу башчыныг I Улут кура-лы болган.

Бөгүн тургустунан оң бирге беш чылдың пла-ныг оонаалдары күсөдир. СӨКП-инң XXVII съез-дине төлөткүч уткуур дээн шудургу амылдаа ту-марлар.

эрге-чагырга баштай Бело-дарские (амгы Кызыл), оң соонда Туран хоорайга чар-латтыган. Тыва Арат Ре-волюшюу тургустунан 1922 чылдың февраль 28-те би-стин Туран хоорайыска ке-рен жирмеда ТАРН-инң I Улут куралы болуп нам ке-жигүнеринин чөвүлел хура-лы болуп өрткен.

Ол-ла чылдың Туранынң коммунисттеринин болган коммунисттеринин нин-циатизм-биле Туранга Улусчу бажың амыттыган. Ол бажың чоңуң чыгыр чери, култура-массалыг амылдарын төвү аларган.

Анаа хуралдар, ужуражы-галар, кежездер, концерт, шилер болуп турган. Ын-дыг ужуражыгаларга херез-жениг идепкейлиг киржиң, аш-чем, дарааң, арзан кештер делегелгезиң кылып, өгдөргө барып, клөб быжы-рарыңа, ногаа, картошка өстүрүңгезе тыла өштөргө өрөдип турганар. 1930 чылдың март 30-де Тывага баштайгы колхозтарынң би-рөөзи — «Кызыл тараачы» колхоз Туранга тургусту-ган. Ол үеде ол колхозна Ми-

хай Сарыг-оолдун өг-бүлө-н бир-ле дугаар ол амыл-агы-га кирген.

Ала-чурттуң Улут дайын-нын чылдарында Туранынң дык хай чурттакчылар фронтунга аыттыган, олар-дан эеп келбөзүнөр база хай. Дерт алышкы Хомутотар, үш алышкы Доронинер, По-носов... алышкылар дайынга маадырды-биле амы-ты-нындан чарылганар. Да-йыннын ол берге чылдары-нда Туранын орус, тыва чурттакчылар фронтунга ма-терналдыг дузаны чедирип турган.

Туран хоорайың өзүл-сай-зырааны, хөгжүлдөзү рес-публиканын нинти хөгжүл-дөз-биле тудуш холбаалыг. Көшүктү арааттарынң чурт-та чораша чер амыг үениң сайзыраңгай амылдарың, механизастаттынган көдөз амыл-агыңгы чери апарган, хоорай шаанда тургандамы-мырнай тавыттынмас кыл-дып чарыттыган. Бодуңун тургустунан бээр чус чыл болган үениң дугу-рунда хай чурттакчылыг, ас-фальтлааң, чаагайжыт-тыг кудумчуларың, ча-раш хоорай апарган. Хоо-

рай тургустунарынң баш-тайгы хүнеринден эгелдөз, амыг чедир куш-ажылы-биле ону улам чарытп келген хоочун чурттакчылар өзөш-зес. Оларга Социалист Күш-ажылдың Маадыры П. В. Астафьев, О. Т. Сап-тай, В. В. Барков, М. К. Дамчай болган эске-даа чус-чус тургустунар хамаа-ржыр.

Бо рүйүтү Туран—ол дээр-ге хайүлөтүр комбинаты, клөб заводу, ыш амыл-агы-чери, ыш амыл-агының пунктуу дээн ышкык база оон-даа эске беш чыл план-нарын доктаамал чедирип, кининг күөсөдип келген бү-дүрүлгө черлериг хоорай болган. Ол бүдүрүлгө черле-ри бо чымы продукция саа-зын 10 айлар планын чедирип күүсеткен. 1979 болган 1981 чылдарда куш-ажылы бекки чедирип, кининг дээн Туранга РСФСР-инң Министрлер Че-вэлиниң болган ВЦСПС-тин шилчир Кызыл туту-г тыскаан.

А. ШУЛЕПОВ,
СӨКП райкомунун ийгиң секретары.

Хоочуннар чугаалап тур

ЧОНУМ-БИЛЕ КАДЫ

Ленин орденинң «Кызыл тараачы» совхозтуң ди-ректоруна (баштай колхозтуң даргазына) хей чы-дар дугурунда амылдаа чораша, Социалист Күш-ажылдың Маадыры Петр Васильевич Астафьев — Туран хоорайынң хоочун чурттакчыларынң би-рөөзи. Мооң адаанда П. В. Астафьевтин чүзүлү пар-ламыс.

Өрткөн оруушту сактып, төрөз чериниң долгандыр өргип, кезип чораша, - ма-гада хаммас-тыр мей. Орус, тыва чоңуң интернациона-лың найырамын амылдаа хоорайда амылдаа, чурт-тагы улун-ча чагайжаан. 1940 чылдың октябрь ай чүсө. Ынчаа мен 21 харжыг амыл турума, «Кызыл та-раачы» колхозту даргадан-ры-биле чоруткан. Колхозна 70 хире өг-бүлө кирип тур-ган, оларын аразында эзеп-каш тыва арааттарынң өг-бүлелери база бар. Михаил Багай-оолович Сарыг-оол кол-хозтуң парторганизация се-кретары турал.

Ала-чурттуң Улут дайын-нын чылдарында фронтта дузалаар-биле орус, тыва чоң карак кымы амылдап турган. Трактор, машина-тех-ника чоң-даа болза, аш-биле чер чардарың, тараа тарып, мал өстүрүп, фронтта шы-даар шавыс-биле дузалаа-чымы чорудуп турган бис. 50 чылдар үезинде кол-хозуштуң экономиказы быжыккан. Күрүенден кол-хозна машина-техниканы берген. 1952 чылда дүжүт көчүтүг эки болган, ректар-дан-на ортума-биле 27 пент-

рай хоорайынң 100 чыл юбилейи таварыштыр өрткөн оруушту сактып чугаа-лары мейе өөртүчү-дүр.

Ажыл-агының хөгжүл-дөз-биле бекки көртүгүлери, көдө чоңуң култураның сайзырадыгына чедирип-кинери дээн бистин «Кы-зыл тараачы» совхозту (ынчаа колхозту) Ленин ор-ден-биле шаңнааны мзон амылдарыңа кажан-даа утундурбас. Ынчан бүтү колхозчулар — малчынар, тараажылар бекки шаңналга улун-ча хей-аыт кирип, кү-женишкениң амылдап турдуус. Социалист Күш-ажылдың Маадыры деп бе-дик атты 1966 чылда менне тымысканы калы амылдап турганым өш-өрүмүң. «Ки-зыл тараачы» совхозтуң бүгү амыл-агыңгың ачы-дузаны деп санаар мен.

Ынчангы амылдап чораша кинилер амыг үеде хүндү-лүг дыштанылга үнүлүзү улут намыгы кинилер бол-гай. Олар черинге көчүтү-гүк, амыл кымын-даа турганар.

Хүндүлүг дыштанылга үнүмө-даа, амыл-агыңгың черинде егерлеп амылдап турар мен. Долгандыр турар бодушту, аң-мениң, черини-тин байлаа камгалаарыңа бодуңун үзүмүң шылаар шам-биле кирип чоруур мен.

ФАКТЫЛАР БОЛГАШ БОЛУУШКУННАР

1885 чылда И. Г. Сафья-нов Туран хеминиң уунга черин амылдарыңа чө-шөөрдөп алган. Ол чымы анаа баштайгы орус чурт-такчылар көстүп келгиз-дөөн. Григорий Фунтиков оолдары Ликандр, Сем, Семен олар-биле, Саран-ловтар, Виконтар, Мар-тынов дээр орус тараачы-нар анаа кээп чурттай бергенер. Олар чериң чар-мы, тараа тарып, ботта-рыңга чурттаар оран-сава-ны тудуп алганар. Туран суурун баштайгы бажы-нары көстүп келгени ол.

1908 чылда Уранхай крайда баштайгы школа Туран суурга амыттыган.

1913 чылда Туранга А. М. Сафьянова дээр эми чедип келген болган Тывада баштайгы медпу-шкуну анаа амыткан.

1918 чылда Туранга сол-даттар болган тараачы-нар депутаттарынң Сове-ди тургустунан.

1919 чылда анаа Си-бириниң партизан шерия-нин Канск полугу турган.

1933 чылда клубту амылгалга кирген.

1933 чылда Туранга баштайгы районну кылып калп. Району клубче, ко-жуун Советиниң бажы-ныкче, школа объекти-е-биле кирген.

1932 чылда эге школаны чедип чыл школан кыл-дыр, 1947 чылда ону орту-мак школа кылдыр шил-чткен. 1948 чылда долу ортумак школан баш-тайгы доозучулары үнү-гүз.

1939 чылда № 2 школа амыттыган.

1937 чылда кожунуң че-вүлелинң шилчирин баугаар Туранын хоорай кылдыр баштаан.

Култура тургузушкун-нага болган бажың бил-бес чорукту уутунарыңа чедирип кинилер дээр 1940 чылда Биш-Хем район (рай-он төвү Туран хоорай-биле калы) Республика орден-биле шаңнаткан.

1940 чылда Туранга баштайгы үлөтүр бүдү-рүлгелерин бирөөзи «Кустпром» амыттыган. Анаа дааранылга мастер-скааы, чаааңылга пегн, кидис илхк бер, алгы эт-

тээр болган эске-даа пек-тер турган. «Дайынның эжинден тура Туранынң хоорай ху-ралынң амылчы чоңу камгалаа фондусуңче 48340 акшаны (акма бо-лу-биле), 19352 рубль түң-ге СССР-инң күрүзе чөз-ли-ниң облигацияларын, 48913 акшага илхк-хеп ай-маа кирген болган гос-питахларга база фронт-ке 12719 акша түңге аш-чем продуктуларын, 515 баш малды дузалаа-чымы чоруткан.» («Ту-винская правда», март 5, 1943 чыл).

«ТАР-ынң Биче Хурал Президиумунң Даргазы Алчумаага телеграмма. «Туран хоорайынң амыл-чы чоңу Ала-чурттуң Улут дайынның фронттарында Кызыл Армиянын чедирип кинилерге сурук ки-рип, «Биш-Хем» дээр само-лөттү тургустунан 18500 ак-шаны, 6581 рубльди (совет валютасында) чыгган бол-ган Тыва банкче дузала-ган». Ажылчы чоңуң хоо-рай хуралынң даргазы Кудурин. Партия хоором-тединң секретары Тан-дыл-оол».

1945 чылда баштайгы МТС-ти организастан.

1961 чылда уругларынң музыка школазы, «Мир» кинотеатр амыттыган.

1980 чылда «Колос» Култура бажыңың амы-галга кирген.

1978, 1981, 1982 чылдар-да экономиктиң болган со-циал хөгжүлдөзү чедирип-кинери дээр Туран хоо-рай РСФСР-инң Министр-лер Чөвүлелиниң болган ВЦСПС-тин шилчир Кы-зыл туттары-биле шаңнат-кан.

1930 чылдың март 30-де «Кызыл тараачы» колхоз организастаныны тургу-стунан, даргазына оң үн-дөзүлгелеринин бирөөзи А. М. Корвонини сонгаан.

1932 чылда колхоз «Фортис» дээр баштайгы трактору сазын алган.

1964 чылда «Кызыл та-раачы» колхоз Ленин ор-ден-биле шаңнаткан.

1966 чылда колхозтуң даргазы П. В. Астафье-ке Социалист Күш-ажы-дың Маадыры атты тымы-кан.

Хоорайда ийи ортумак школада 1130 өөреникчи өө-ренип турар, уругларынң уран чүзү школазы, Пионерлер бажы-ны, спорт школазы амыл-дап турар. Бо бүтү уруглар-ынң өртөм-билең чедип ал, уран чүзүгө хандыштырып-ка, күндүмүрүн сайзыра-рыңа оңаа ролдуг.

Хоорайынң № 1, 2 школа-ларынң өөреникчилери күн-а-жылы хандыштырдылар. № 1 школаның «Хаяа» би-галасы республикада оң баш-тай организастантыган. Во бригадага хей-хей оолдар,

кыстар куш-ажылы да-ды-мышкынын школазын өр-тирип, боттарың солугура-лыңа хамаарыштыр көдөз амыл-агы талаа-биле мер-гелдерин-даа чедип алгы-лаанар. «Кызыл тараачы» совхозта болган эске-даа амыл-агыларда механика-торлар, сайчылар болуп амылдап турарлар хей. № 2 школаның «Орестер» бүдүрү-лгө бригадынның амылы ба-за эки.

№ 2 школада үш чыл бу-рунгаар Тыва эки турачы-ларынң өрөөлүн амыткан. Олар-

ынң дугайында тускай булуң-да дык хей чуркун мате-риалдары чыгынган. Бо бүтүң өөрдиге кинизидиге амы-лалга чоңуңалыг кылдыр амылдап турары эки. Шко-ланың өөреникчилери Украин-нын школачылары-биле бы-жыг харылзааны тудуп, ха-галажың, тураскаалыг бе-лектерин солчун турарлар. Тыва эки турачыларынң тул-чү чораш черлеринге олар баз барып чорашанар.

ЧУРУКТА: Туранынң № 2 школазында Тыва эки тура-чыларынң өрөөлүндө.

Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейинин филиалы — төөгү-революшюу музейи Туранда 1981 чылда амыттыган. Ун музейде Биш-Хем районун, Туран хоо-райынң төөгүзүңгө хамаарышкан солун, ховар дык хей экспонаттар чыгынган. ЧУРУКТА: Туранда музейинң бажыңы.

ЧЫЛ ПЛАНЫН ХУУСАА БЕТИНДЕ

«Кызыл тараачы» совхоз он бирге беш чылдың доозучу чымылда күрүңгө 2010 тонна сүтү дү-жаар планын турган, ам бо хүнерде 1995 тона-ны кирген. Ажыл-агың ам хүнде-ле ортума-биле 3.5 тонна сүтү Кызылдың сүт заводунга чорудуп турар. Ынчангы совхоз күрүңгө сүт сазарын чыл планын чоңуң хүнерде, декабрь 15—16-да күөсөдир сорулганы салган. А чыл төөгүзүңгө чедир аркан үеде пландан ажыг 50 тонна ажыг сүтү са-дарын коллектив хүлөткен.

Ында хоочун савчылар Зоя Александровна Седук-лей, Анна Илларионовна Терсик дээр ийиш муракчылар хей 3. А. Седуклей 4 чыл 11 айларын дугурунда беш чыл планын 104 хуу күөсө-дипкен. Бо чылдың он бир

айларынң иштинде 661 центнер сүтү саткан, доо-зуку чылдың планын чо-гуур хуусаадан бир ай эрте 110 хуу боттандырган.

Туранынң сүт-бараан фер-мазында 20 чыл ажыг сав-чылар амылдап келген ая-жыктарынң дагыныкчымы коммунист Зоя Александров-на Седуклей партия райком-унун кезикчигү, районун улусчу контрол комитети-нин база кезикчигү. Сүт-ба-раан фермазынң база сов-

хозтуң хей-ини амылдар-лында ол идепкейлиг кирип турар.

Дуржулгалыг савчы бо-дунга быжылдан иктен-не 11 айларда 2246 килограмм сүтү савп алган (планы 1935 килограмм), азы ол эртен чылдың ол үезиниң деңгелинде 19 килограмм хей болуп турар.

Ызаа ажаакчыларынң аразында социалист чар-рында Торлаа Ховалыговна Саиданың ажааган ызаала-

ры хонукта ортума-биле ба-ры 700 грамм хире неже-ле деңгелин ап турар. Хоочун ызаа ажаакчымы СССР-инң Улус амыл-агының чедирип-кинеринин делегел-зиниң хүлер медалы-биле чоок-та чаа шаңнаткан.

Фермазын коллектив беш чыл планында ажыг хей сүтү савп, СӨКП-инң XXVII съездининге куш-ажылы чедирип-кинериң ужуражыр дээр шудургу амылдап ту-рар.

Бистинг корр.

